ВИДАННЄ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

М. БОГДАНОВИЧ.

БІЛОРУСЬКЕ ВІДРОДЖЕННЄ.

ВІДЕНЬ, 1916.

НАКЛАДОМ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

З друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні.

I.

Приступаючи до характеристики й опису білоруського національного руху, виясниммо передовсім взаємини між ним і загальноевропейським поступом. Основні риси сього останнього означили ся вже твердо та ясно, а саме: вони простують до все дальшого дроблення культур загалом і літератур зокрема. Щоб про се пересвідчити ся, досить короткого огляду ланцюга найвизначнійших і найяскравійших подій з історії европейських культур.

Вертаючи від сучасного сорокатого й багатомовного літературного життя назад, у глиб, до часів середньовіча, опинюємо ся серед доби, коли єдиним визначним знаряддєм духової культури в области слова була латинська мова, і то яко міжнародня мова. Кожна нечужа розумовим інтересам людина, в якім куті західної Европи вона ні жила-б тоді, конче познайомлювала ся з нею, бо се знайомство було необхідною умовою всякої освіти. Майже все, що писало ся за тої доби, писало ся по латинськи. Плоди широчезної літератури, котра так повстала, зібрано й підраховано. Вони дуже знаменні. З них видко між иншим, що не зважаючи на свою виробленість, латинська мова показала ся придатною тільки для наукових праць; що-ж-до артистичної, мистецької творчости, тут протягом цілих століть не повстали жадні справжні вартости.

Одначе сї вартости зараз же почали витворювати ся, коли письменники (з Данте на чолї) звернули ся до народнїх европейських мов, — італїйської, француської, нїмецької, анґлїйської, еспанської, — мов грубих, необроблених,

1*

але живих. Остаточні наслїдки сього руху перед нами: єдина для всїх країн, спільна для всїх культурна лїтература зникла, а її місце зайняли основні европейські лїтератури, области розповсюдження котрих і становлять границї кількох найвизначнїйших культур.

Та проте зазначений процес не тільки не спинив ся на сїм, але, нестримно розвиваючи ся, розширяв і поглибляв своє річище та взростав, так сказати, не в аритметичній, а в ґеометричній проґресії. Слїдом за культурами великого розміру на історичне поле виступив цїлий ряд менших: портуґальська, голяндська, румунська, чеська, ново-грецька, сербська, болгарська, фляманська, кельтська, фінська, естонська, литовська, лотиська, грузинська, вірменська, татарська й т. д. Сей рух, хвилї котрого доплили до наших часів, з кождим роком все взростає, міцнїє й, поширюючи область свого впливу, захоплює навіть такі народности, як Чуваші, Черемісп, Ескімоси й т. ин.

Рівночасно з сим відбуваєть ся инший, такийже живий процес, а саме — процес дробленнє культур. Однї ріжноскладові культурні комплекси просто розлїзають ся по шві, прикладом чого служить відокремленнє трьох скандинавських культур, що здавна злипли ся, але не злили ся в одну цїлість. Від инших відхиляють ся дрібнїйші, близькі до них походженнєм, але всеж неоднакові з ними національно-культурні одиницї. Особливо яскраво й наглядно проявляєть ся се в области словесної творчости. В Італії повстають артистичні твори на всїх її пятнадцятьох мовах, від француської лїтератури відломлюєть ся провансальська, від еспанської — катальонська, від чеської — словацька, від сербської — словінська, від польської — кашубська, від голяндської — фризька, від руської (великоруської) *) відколола ся українська й нарештї білоруська **). Отже перед нами

*) Погляд мильний. Українська та білоруська мова, як і инші славянські, вийшли з загальної праславянської ґрупи. Ред.

**) Нагадаємо, що Білорусини суцїльною масою заселюють цїлу могилівську ґубернію, минську (з виїмкою мозирського повіту), північну частину город-

не чудацтво, не рідкість, не виїмковість, а глибоко життєве явище з потоку европейського поступу. Пригляньмо ся-ж уважнійше до його минувшини й сучасности.

Вибираючи та зводячи разом головнійші, загально признані, а тому й безперечні історичні факти, переконуємо ся, що білоруська культура в жаднім випадку не є простим варіянтом, якоюсь звичайною відміною московської культури. Навпаки, в них ми маємо перед собою два самостійні культурні комплекси, що від самого початку зростали й розвивали ся незалежно один від другого. Ріжнячи ся між собою і побутовими первоосновами і зверхніми впливами й обставинами і подіями пізнійшого історичного життя, вони, розумієть ся, прийшли до далеко неоднакових кінцевих вислїдів свого розвитку.

Річ у тім, що вже наприкінці XIII віку (по авторитетному свідоцтву проф. Карского) білоруська народність виступає сформована в своїх основних рисах, випереджуючи щодо того московську народність; таким способом остання не могла впливати на процес її витворення й формування. Відсутність економічних звязків між ними, ґеоґрафічні умови, котрими Білорусь відтинало ся від північно-східних земель, — усе се лишало ще менше місця для якогось взаємного впливу. Нарештї в сїм самім XIII віцї вони розійшли ся й щодо державної приналежности, що ще гострійше відокремило їх: цїла Білорусь опинила ся в межах великого князївства литовського, а східні области зґрупували ся довкола Москви. Від того часу життє сих обох народів, а так само і їх історична доля надовго тратить усяку спільність.

Щодо московського народу — хід його розвитку загальновідомий. По асиміляції кількох фінських племен і при-

---

ненської, східну — віленської, цїлу витебську (з виїмкою її горішнього кутка), північну частину чернигівської (мглинський, суразький, новозибківський і стародубський повіти), як також сумежні з усїм сим краєм частини сувалкської, ковенської та смоленської ґуберній. Білоруського населення на сїм просторі нараховуєть ся 8 міліонів.

своєнню їх, приміненім до обставин побутового укладу, отже, значить, по відхиленню від споконвічного славянства він до всього того пережив ще й добу татарщини й опинив ся майже зовсім відтятий від західної Европи.

Доля Білоруси склала ся инакше. У великім князївстві литовськім вона своєю культурою переважила в історії Литви та, здобувши в нїй першенство, розвивала ся далї на своїм старославянськім корінню. „Писаръ земски (себто державний канцлер) маеть по-руску (по білоруськи) литерами и словы рускими вси выписы, листы и позвы писати, а не иншимъ езикомъ и словы“, — встановляло славетне реченнє тодїшнього закону (статуту 1588 р.), а се значило, що державне життє великого князївства литовського мусїло проявляти ся в білоруських національних формах. На білоруській мові відбував ся суд, по білоруськи писано акти й грамоти, ведено зносини з чужими державами, вкінцї білоруська мова була також щоденною для великого князя і його двораків. Але зміцненнє й розвиток давнїх культурних основ були лишень одним боком поступу білоруської народности. Може неменше значіннє мало її зближеннє до західної Европи, з котрою вона з давнїх давен була в живих зносинах, як завдяки ґеоґрафічним, так і економічним звязкам. Се зближеннє треба тим більше зазначити, що саме від тої доби у витворенню білоруської культури бере участь не тільки сіра сільська маса, але й торгове місто европейського типу, — місто, зорґанїзоване на основах маґдебурзького права. Воно зробило білоруську культуру барвистою, ріжносторонньою, ввело її в потік західно-европейського життя і стало таким чином передовим заборолом західної Европи на Сходї.

Тому не диво, що в добі відродження загальний духовий підєм Заходу відбив ся й на Білоруси. Життє тут заклекотїло; відогравала ся, чудово переплїтаючи ся, палка релїґійна, національна й клясова боротьба; орґанїзовано брацтва, пізнїйші заборола білоруської народности; засновувано друкарнї; закладано школи з несподївано широкою

для того часу програмою (в деяких учено пятьох мов); повставали вищі заклади (правнича школа імени св. Івана, полоцька академія з правами університету й т. д.). Се все дало широкий розгін друкови книжок, який щойно встиг зробити на Білоруси кілька перших кроків. Підвалини під нього положив один з кращих представників нечисленної ще тоді білоруської інтеліґенції, доктор медицини й бакалавр „семи свобідних наук", Франциск Скорина, родом з славетного міста Полоцька. Ще в 1517—19 рр. видав Скорина в чеській Празї „бивлію зуполную" в перекладї на білоруську мову, а потім від 1625 р. почав „выдавати" свои „битыя" книги в самій Вільні. Він, правда, не знайшов своїх безпосереднїх наслїдувачів, але коли 40—50 лїт пізнїйше на Білоруси почав ся щойно описаний могутнїй рух, друкована білоруська книга сповнила в нїм свою ролю. В ріжних кутках Білоруси почали працювати друкарські варстати, доставляючи церковних, полемічних, апольоґетичних, наукових і шкільних книг*. Важним доповненнєм „друкованої лїтератури була письменна лїтература, склад котрої був ще ріжноманїтнїйшим. На окрему згадку заслугують деякі артистичні твори, як напр. прегарна повість про Тристана й Ізольду, видїннє Тундала, переказ про Трою, довге химерне оповіданнє про Олександра Македонського — Олександрія й т. ин. Одночасно з сим ішла творча праця і в инших галузях духового життя: зазначимо хочби полоцькі стінні малюнки Сальватора Рози. Усе се разом підносило Білорусь на одно з переднїх місць серед культурного славянства, ставлячи її далеко перед Московщиною, — тодїшнїм славянським глухим кутом, що подібно до галапасної рослини годувала ся духовими соками Білоруси.

Одначе слїдом за описаним „золотим віком" історії білоруської культури почала ся доба занепаду. Граничним

---

* Зазначимо серед них Статут Великого Князївства Литовського, виданий в 1588 р., найцїннїйший памятник національного білоруського права, яке повстало на підставі правних основ, заложених ще в київську добу „руської" історії.

стовпом між ними є дата скасування в державнім життю великого князівства литовського уживання білоруської мови й заміни сеї останньої на польську*. Під ту пору, себто з кінцем XVI ст. завмираннє білоруського національного життя зазначило ся зовсім помітно. Литовсько-руська держава, звязана в 1569 р. унією з Польщею, встигла стратити велику частину своєї самостійности. Вища й середня верства білоруської шляхти дуже швидко винародовила ся. Те-ж саме, хоча й повільнійше та не в таких гострих формах, відбувало ся й серед дрібної шляхти й міщанства. Позбавлений економічно й культурно сильних кляс, пригноблений кріпацтвом, білоруський народ не тільки не міг дальше розвивати своєї культури, але не мав змоги навіть просто зберігти й попередніх здобутків. Лише основні, первісні елєменти культури (себто мову, звичаї й т. ин.) заховав він у собі, а все инше, що було, так сказати, „сметанкою“, вершками його попереднього розвитку, втягла в себе польська культура й — від тої доби воно виступає під польською одіжю, будучи в своїй істоті білоруським.

Одною з найсумнійших прояв зазначеного зубожіння білоруської культури треба безперечно уважати повний заник друкованої книжки на білоруській мові. Та проте, не будучи вже основою культурного будівництва на Литовській Руси, ся мова все ще всюди панувала в домашнім побуті багатьох верств населення, що хилили ся до Польщі. Сим і поясняють ся широкий розвиток рукописної білоруської літератури на цілім протязі XVII, XVIII, а почасти й XIX століть. Її напрям і зміст головно чисто-практичний (лічебники й т. ин.), хоча не рідкі й виїмки. Дещо піддержувало білоруську культуру унїятське доховенство, бо унія поширила ся майже виключно поміж простим народом і становила собою в краю неначеб національну білоруську церкву. Починаючи від кінця XVIII ст., унїятське духовенство виголошувало свої проповіди, видавало релїгійні

* Се закріплено законом 1696 р.

пісні * й т. ин. на білоруській мові. Останньою проявою сеї діяльности його був виданий в 1837 р. білоруський катехизм; два роки пізнїйше відбуло ся „возсоединеніе“, злученнє уніятів, катехизм спалено, проповідь на білоруській мові заборонено.

Ще більше значіннє для тодїшньої білоруської словесности мають гумористичні твори. Вже в XVII в. можна зазначити дотепний сатиричний лист на полїтичні й побутові теми, написаний нїби-то відомим ретором Мелешкою й поширений в багатьох відписах по цїлій Білоруси. З тогож часу походить цїлий ряд білоруських комедій, писаних професорами риторики або й самими учнями місцевих колеґій. З них можна назвати напр. автора комедії „Doctor przymuszony“ (1787 р.) ксьондза Цецерского, його сучасника, проф. риторики й поезії в забільській ґімназії К. Морашевского й инш. Жива білоруська мова се звичайна прикмета сього роду творів. Нарештї в половинї XVII-го віку явила ся віршована сатира на протестантського пастора, написана й видана єзуїтом. По білоруськи в нїй говорить (і добре говорить) селянин Seńko Náléwayko, пробуючи визнати ся в переповненій грецькими цитатами проповіди пастора. Ся сатира** була чи не першими*** білоруськими віршами. Вона послужила початком цїлого ряду гумористичних віршованих дрібниць, звичайно низької вартости, з змаганнєм до тогож деколи посміяти ся не тільки на білоруській мові, але й з білоруської мови, — добре мірило культурности місцевого панства. Для взірця вкажемо на паскудне й написане поганою мовою наслїдуваннє „Енеїди“ Котляревського, що вийшло зпід пера смоленського дїдича Ровиньского (жив на переломі XVIII й XIX столїть, писав

* З них відомі збірничок „Kantyczka“, вид. 1774 р., й поодинокі віршовані невеличкі річи „Radujsia, Boży narodzie“, „Nowa radość stała“, „Caru Chryście miły“, „Każuć ludzi“ й инші, вид. 1771, 1778 і 1792 рр.

** „Witanie na Pierwszy Wiazd z Krolewca do Kadlubka Saskiego Wileńskiego Ixa Herr. N. Lutermachra“, вид. у Вільнї 1642 р.

*** Кілька рядків з Біблії Скорини, подібних до віршів, я не беру в рахубу.

також і по московськи). Нарештї перед останнїми роками зазначеної доби помічаєть ся навіть радикально-демократичну течію. Про її істнуваннє свідчать напр. траґічні вірші селянського хлопчика зпід Крошина, дуже гостра „Hutorka Nobilja z Rustikusom, abo szlachcica z chłopom“, що переховують ся в (приватнім) білоруськім віленськім музею і т. ин. зявища. Та проте їх треба уважати вістунами нової доби, як в історії краю загалом, так і білоруської лїтератури зокрема.

II.

Як відомо, злученнє з Росією зпочатку не викликало жадних змін у життю білоруського краю. Нївелюваннє його, підстриганнє й підгін під загальноросійську мірку помітно й ясно почали ся тільки з сороковими роками, коли скасовано Литовський Статут, знищено унїю, а разом з тим заборонено й проповідь по білоруськи, заборонено (потайки) друк білоруських книжок, поконфісковано вже надруковані й т. ин. Деяку граничну межу в історії білоруського народу проводять сї останнї події, а не самий факт розширення ґеоґрафічної карти Росії. Саме ними починав ся в життю Білоруси новий розділ, завдяки чому й ми починаємо нову частину сеї статї. Варто уваги, що й власнє обличє краю до тої доби почало значно зміняти ся. Повстав віленський унїверситет, зявила ся преса, помітно побільшив ся попит на книжку, почала витворювати ся інтелїґенція. До умового життя все глибше й глибше входили демократичні ідеї, — відгук французької революції й польських повстань. Видко сї ідеї і в згаданих взірцях радикальної лїтератури і в промові з закликом до визволення кріпаків, виголошеній віленським предводителем дворянства Завишею на соймику 1818 р., і в скасуванню „пригону“ в Хрептовича, Бжостовского й инш. Ся уважність до народу відбила ся, розумієть ся, й на лїтературі, де знайшла до тогож деяку підпору в поширенім тодї романтизмі, котрий так високо цїнив народнї казки, піснї й леґенди. Почали друкувати білоруські етно-

ґрафічні матеріяли (Чечот і инші); на ґрунті місцевого „патріотизму“ повстала окрема „краєва“ література, переважно польська.* Недосяжним взірцем для сих творів був „Пан Тадеуш“ Міцкевича, що вийшов далеко поза межі місцевого значіння. Предметом „краєвої“ літератури служило представленнє Білоруси, білоруської природи, білоруського селянства й дрібної шляхти, їх щоденного життя та звичаїв. При описуванню всього того нерідко появляли ся й взірці білоруської народньої творчости, можна було стрінути й живу білоруську мову. Діячі сього літературного напряму, розуміє ся, писали дещо просто по білоруськи й пробували деколи пустити в друк, обходячи цензурні заборони, сю чи иншу білоруську рукопись, що вже й передтим ходила з рук до рук.

Кілька таких спроб можна знайти в першій половині 40-х років. „Маякъ“, „Сѣверная Пчела“, альманах „Rocznik Literacki“ (вид. в Петербурзї ґрупою осіб з білоруськими симпатіями), виданий за кордоном нарис Рипінського** „Biełaruś“, книга Баршевского „Schlachcic Zawalnia“ й инші так чи инакше*** помістили кілька білоруських віршів, та проте зовсїм незначних. Їх частина належить видатному „краєвому“ письменникови того часу, згаданому вже Баршевскому.

Ціннійший вклад у білоруську лїтературу вніс Ян Чечот. Близький приятель Міцкевича, він замолоду разом з ним брав участь у знанім тайнім товаристві „фільоматів“; 1823 р. вислано його до Оренбурґа, де прожив 10 років, а потім він повернув на Білорусь і до самої смерти був біблїотекарем у шорсовській бібліотеці графів Хрептовичів. Щирий демократ, що гаряче любив білоруський народ, він збирав і видавав плоди народньої творчости, писав по білоруськи

* З московської лїтератури можна зазначити твори Фадея Булґаріна, родом з Витебщини, й инш.

** Сейже Рипінський склав дидактичну поемку „Niaczyścik“, котру три рази видано за кордоном. Нехитра щодо замислу, вона написана незлою білоруською мовою.

*** Напр. під видом народнїх і т. п.

брошури дидактичного змісту (одначе їх не друковано), а в збірнику „Piosnki wieśniacze“ 1844 р. умістив зо три десятки своїх білоруських віршів, наслідувань народнїх пісень. Стиль видержаний Чечотом так удатно, що ріжні етноґрафи нераз передруковували сї річи яко чисто-народнї.

Усї сї спроби надрукувати крадькома кілька білоруських дрібничок закінчили ся виданнєм в 1846 р. пєси В. Дунїна-Марцїнкевича „Sielanka“, написаної почасти по польськи, почасти по білоруськи (для цензури названої польською). Слїдом за сим невсипущість цензури взросла і в історії білоруського друкованого слова настала десятилїтня прогалина. Але рукописна лїтература, розуміє ть ся, розвивала ся далї, хоча її обличе значно змінило ся. Вже відумерла та її частина, що служила для щоденного практичного життя сїльської шляхти й міщанства. На перший плян висунули ся віршовані, дуже часто гумористичні твори. Їх недолужність поясню є ть ся безцїльністю їх істнування: безграмотний народ не міг знати сих творів, для інтелїґенції-ж вони були не духовим хлїбом, а лише простим додатком до польської чи до московської лїтератури. Підчеркуємо се, бо подібний стан річей тривав до самого останнього часу й полишив глибокий слїд у цїлій минувшинї білоруської лїтератури; її лихо ховало ся в тім, що в неї не було нї читачів, нї письменників, а були лише „любителї білоруської словесности“. Та проте, не зважаючи на всї перешкоди, зявляли ся всеж досить цїкаві білоруські твори. Зазначимо з рукописей 40-х років дотепну жартовливу поему „Тарасъ на Парнасе“, що містила в собі між иншим кпини з Ґреча й Булґаріна. Написана жваво, доброю білоруською мовою й бездоганним віршем, вона придбала собі з часом широку популярність і її видавано кільканадцять разів. Ще більше цїкавого знаходимо ми на переломі 60-х рр. під час доби „великих реформ“. За 10 років життє на Білоруси дуже розвинуло ся, здемократизувало ся, що не могло не відбити ся на білоруській лїтературі. Ся остання росла, розвивала ся, а доба громадянсько-суспільного підне-

сення була порою піднесення і для неї. Як тільки почали ся полекші, спричинені невдачами кримської війни, вона зараз же виступила наперід зі згаданим вже М. Марцінкевичем на чолї.

Родив ся Марцінкевич 1808 р. в родині дрібного орандаря. Дитячі роки провів у ріднім краю, в бобруйськім повіті, минської ґуб. Потім, скінчивши середню школу в Бобруйську, деякий час учив ся у віленській василіянській колеґії й петербурзькім університеті. По виході з останнього довго служив по ріжних минських канцеляріях, доки в 1858 р. не покинув служби й не осів у купленім ще передтим маєтку Мюцинці (під Минськом), де й вмер 1885 р.

До першого твору Марцінкевича, до пєси „Sielanka“, славетний Монюшко написав музику, а в 1852, 1853 і 1855 рр. сю пєсу з великим успіхом виставляли в Минську, що знову промостило білоруській мові шлях з села до міста. Слідом за сим виходить з друку цілий ряд білоруських поем Марцінкевича*, що перериваєть ся 1859 р., бо цензурний нагляд став тоді вже гострійшим і переложені Марцінкевичем перші дві пісні „Пана Тадеуша“ сконфісковано по виході з друкарні. Відтоді він уже нічого не друкував, хоча й писав ще далї: нам відомі його вірш „Весна голад перэпала“ й чотири комедії.

Будучи важким і тяжким письменником, звертаючи свою увагу виключно на епос, Марцінкевич писав негарним і негладким віршом, скрізь відхиляючи ся від вимог білоруської ритміки (вплив польських взірців). Можна навіть сумнївати ся, чи був він загалом поетом. Знаменно напр., що велику частину свого життя він провів на селї, але зовсїм не відчував природи й не лишив ніодної її картинки, хоча й описував виключно сільський побут. Та проте йому не можна відмовити знаття білоруського села й деякого

---

* „Hapon“ (1855 р.), „Wieczernice“ (1855 р.), „Kupała“ (1856 р. в книзї „Ciekawijś? — przeczytaj!“), „Ščerouskije darynki“ й „Wiersz Nauma Pryhaworki“ (1857 р. в книзї „Dudarz bialoruski“), „Pan Tadeusz“ (1859 р.), дві перші пісні. Тепер усе знову видано.

хисту представлення, а иноді й жвавости в писанню. Найповнійше виявили ся сї прикмети в першій пісні поеми „Нароп“, котра й досї не втратила деякої цікавости. Одначе заслуги Марцінкевича для білоруської літератури лежать не в области артистичних вартостей, а в области чисто-історичній. Вони лежать у тім демократизмі, який повівав з сентиментально-народницьких поем Марцінкевича, в тій гуманїзаторській тенденції, котра виразно пробиваєть ся з їх кождого рядка й була в свій час зовсїм незайвою. Зазначимо нарештї, що, багато пишучи й багато друкуючи, він викликав довколо своїх творів балачки й полєміку, нагадував про істнуваннє білоруської мови й початків білоруської лїтератури, порушував питаннє можности їх дальшого розвитку. Тому не диво, що він став осередком білоруського письменницького кружка, який складав ся з осіб з далеко видатнїйшим талантом і хистом.

З них передовсїм треба згадати дуже талановитого „краєвого“ поета Володислава Сирокомлю (Кондратовича), дуже популярного і в Росії. Хоч відомий виключно з своїх польських творів, одначе він писав багато і по білоруськи*, але не міг задокументувати в друку сього останнього боку своєї творчости (з виїмкою революційного вірша „Заходзіць сонцэ“). Всї його білоруські рукописи й дотепер чекають на свого видавця. Киркор зазначав, що пісні Сирокомлї співаєть ся тепер на Білоруси рядом з народнїми. Чимало білоруських віршів лишив і талановитий наступник Сирокомлї, польський поет Вінцук Коротиньский, одначе й з них надруковано тільки один. Ще більше писав по білоруськи Артем Верига-Даревский, ніде не друкуючи своїх річей. З його видатнїйших творів знані переклад „Конрада Валєнрода“ Міцкевича, поема „Братом Лїтвіном“, гумористичні повісти „Поворот Михалка“, „Быхоу“, „Гуторка з плендроукі на зямлі Латышской“ і т. д. Сучасники цінили їх дуже високо. Зазначимо далї, що згаданий вже нами відомий місце-

* Напр. лїбретто для опери знаного музики Лопатинського й инше.

вий вчений А. Киркор писав популярні білоруські брошурки для народу, але не мав змоги їх надрукувати. Так само майже не друкували, хоча й писали на білоруській мові, поети Ялеш Франціш Вуль, Н. Короткевич, Юлїян Лясковский, Якуб Т-ки, Юлїян Мрочек і багато инших. Не вдаючи ся в подрібну оцінку їх творчости, всеж піднесемо, що від часів сорокових років білоруське письменство багато пішло наперід. Його круговид безперечно розширив ся. Життє білоруського села, скромні сільські краєвиди, прості людські почуття й переживання, немудрий жарт, — усе се знайшло собі місце на його сторінках. Звичайними також стали демократичні й національно-білоруські тенденції, що досягали иноді особливої яскравости й гостроти. Нарештї відбула еволюцію, розвинула ся сама форма творів, хоча відсутність у білоруських письменників вартісних взірців давала себе дуже в знаки.

Користали під сю добу з білоруської мови й для чисто-практичних цїлей. В 1862 р. (у Варшаві) видано „Elementarz dla dobrych dzietok katolikoŭ“, що став підручником дла приватних сїльських шкіл. Зявили ся й білоруські видання, що походили з правительственних кругів*. Польські повстанцї 1863 р. з свого боку випустили ряд видань на білоруській мові; напр. „Мужыцкая праўда“, „Гуторка стараго дзеда“, „Перэдсьмертный разгаворъ пустэльника Петра“ й т. д. К. Калиновський видавав у Білостоцї навіть білоруську (віршовану) газетку „Hutorka“, підписуючи ся псевдонїмом „Ясько, гаспадар спад Вільні“. Тоді то повстало зацікавленнє Білорусами й серед московського громадянства. „Ми винні перед вами... Ми, російське громадянство, нїби-то забули про істнуваннє Білоруси“, — писав славянофільський „День“ і плянував виданнє газети на білоруській мові. Одначе газета не

---

* „Разсказы на бѣлорусскомъ нарѣчіи“ (1863 р.), вид. віленської наукової округи. „Бясѣда стараго вольника зъ новыми пра ихнае дзѣло“, Могилів, 1861 р., видано на розпорядок ґубернатора. Книжка розяснює скасуваннє кріпацтва. На сюж тему написані два величезні вірші Блуса в „Могил. Губ. Вѣдомостяхъ“, 1861 р.

зявила ся, а правительство офіціяльно заборонило білоруські театральні представлення й білоруські книжки, з виїмкою етнографічних. Наслідком того білоруську літературу знову придушено, знову засуджено на животіннє в рукописях. І такий стан тривав цілих 15 років.*

За сей час Білорусь відбула велику еволюцію. В нїй зявило ся нове поколіннє інтелїґенції, що виростало під знаком народництва, знайомило ся з соціялїзмом і иноді знову проявляло початки білоруської національної самосвідомости. Сильно розвинула ся білоруська етноґрафія. Зявив ся ряд збірників народньої творчости, упорядкованих Гільфердінґом, Дмитрієвим, Безсоновим, Шейном, Дембовецким, Романовим і т. д. Видано білоруський словарь Ів. Носовича, що містив у собі 30 тисяч слів. Зростало й білоруське рукописне красне письменство; багато попереднїх письменників працювало далї, до них пристав ряд нових, напр. „Хвэлька изъ Рукшэницъ" (Фелїкс Тончевский), Витебчанин, з численних віршів котрого кращими уважають ся „Господыня", „Саусім на тое, што было", „Вечерынка" й т. д.; Ольґерд Обухович, що жив у Слуцьку й лишив крім багатьох власних віршів переклади з Міцкевича, Сирокомлї, Лєрмонтова; Апанас Кисель, Могилівець, що писав прозою й віршом; Ян Шемет-Полочанський; Єгалковський й инші; в соціялїстичнім дусї писав (в початку 90-х років) Адам Гуринович.

З кінцем 80 рр. білоруські твори стали знову появляти ся на сторінках місцевих газет і „Календаря Сѣверо-Западнаго Края", а навіть окремими книжками. Передруковано напр. „Гапона" Марцїнкевича; вийшов ряд накладів „Тараса на Парнасе" й т. д. З друкованих за той час нових творів зазначимо жартовливу поему Шункевича „Сьцяпанъ и Тацяна", особливо-ж вірші Янки Лучини (Ів. Не-

* Протягом їх зявили ся в друку лише книжечки „Про багацтво да бьедносць" (Женева, 1881, переклад з української мови), „Pan Tadeusz", переклад А. І. ч. І, 1882 р. та декілька білоруських нарисів-сценок Гр. Кулжинського (в 70-х роках).

слуховського). Нечисленні, але старанно оброблені, вони вибивають ся своєю літературністю й безперечною талановитістю. Їх теми ріжнородні, у змісті проглядають народницькі й національні тенденції. Сї тенденції могли вже знайти собі відгук серед місцевої інтеліґенції, особливо-ж серед народницьких кружків, білоруських студенцьких землятцтв і т. п. Одно з сих землятцтв (московське) переклало й видало в 1891 р. оповіданнє Ґаршіна „Сигналъ". Коло тогож часу ґрупа Білорусинів-соціялїстів почала видавати нелеґальну газету „Гомон". Тогож самого 1891 р. в Галичині вийшла книжка віршів Мацея Бурачка „Дудка белоруская", а в 1894 р. в Познані збірничок Симона Реуки „Смык белорускі". Обидві річи належали перу цікавого білоруського діяча Францішка Богушевича.

Родив ся він в 1840 р., вчив ся в петербурзькім університеті, був народнїм учителем на Білоруси. Приймав участь у повстанню 1863 р. й був ранений. Потім скінчив юридичний факультет у Ніжині, займав ся судівничою діяльністю в ріжних місцях Росії, а під кінець свого життя — у Вільні. Вмер Богушевич 1898 р. Його твори, просякнуті національним і демократичним духом, не мигтять красою оброблення й закінчености, але зате визначають ся великою силою вислову. Його вірш простий і строгий; зрідка ся суворість переміняєть ся на гумор. В передмовах до своїх книжок Богушевич чи не перший виступив проповідником усестороннього національного відродження Білорусів, доказуючи, що вони є окремим самостійним народом.

В тихже девятидесятих роках виступив з рядом зрусифікованих білоруських оповідань непозбавлений таланту А. Пщелко*, а слїдом за ним М. Косич (перекл. байок Крилова, оповіданнє „На пиресялення" й т. п.). Одночасно з ним надрукував ряд популярних брошур А. Єльський. Були й ще деякі инші видання. Так білоруська література вступила в XX столїттє.

* Зібрано в книжках „Очерки и разсказы изъ жизни бѣлорусской деревни" 1906 р., й „Очерки и разсказы изъ жизни Бѣлоруссіи", 1910 р., 2 вид.

2

До того часу в краю зявив ся цілий ряд національних і політичних течій і орґанізацій. Почали повставати подібні-ж і білоруські кружки. Один з них відограв велику ролю в білоруськім відродженню тим, що породив помірковане „Товариство білоруської народньої освіти“ й „Білорускийй Революційний Союз“, заложені в 1902—3 рр. Перше проявило себе виданнєм журнальців-одноденників „Калядная чытанка“ й „Великодная чытанка“. З инших проявів „культурницької“ діяльности зазначимо виданнє збірничка віршів Я. Лучини „Вязанка“ (для цензури названого болгарським); виданнє у Кракові кількох перекладних брошурок Конопніцкої, Ожешкової, Сєнкевича („Wiedzma“, „Janka muzykant“ і т. д.); уладженнє в Минську, Петровщині й Карлсбергу театральних представлень (під прапором українських) і т. п. Одночасно „Білоруський Революційний Союз“, незабаром перехрещений в „Білоруську Соціялїстичну Громаду“, видав за допомогою „Польської Соціялїстичної Партії“ ряд брошур і відозв, напр.: „Хто праудзивы прыяцель бедного народу“, „Гуторка об тым, куды мужыцкие грошы идуць“, „Песни“ и пр. В такім станї білоруська лїтература опинила ся на порозї подій, які почали історію всїх народів Росії від нового відступу.

III.

1905 р. є віхою, яка зазначує точку перелому в історії білоруського відродження. Звязяні з сим роком події викликали в народнїх масах змаганнє визнати ся в окружаючім життю й утворили гарячковий попит на ідеольоґічні вартости. Писати для сього масового читача треба було передовсїм просто та зрозуміло; отже сама собою повставала думка звернути ся до білоруської мови. Зявили ся видання „Білоруської Соціялїстичної Громади“, друкували ся по білоруськи поклики й деяких инших партій *), появила ся

*) З нереволюційних видань наведемо брошури „Аб чим у нас цяпер гаманяц“, Борисів, 1906 р., 2 вид., й „Hutarka ab tom, jakaja maja być Ziamla i Wola“ 1906 р., віршоване оповіданнє п. А. У.

й белєтристика з яскравим політичним забарвленнєм. З сеї останньої зазначимо збірнички віршів „Скрынка белорускаяˮ й „Хрест на свободуˮ. З аґітаційних брошур „Білор. Соц. Громадиˮ можна назвати: „Чы будзе для усих землиˮ, „Што такое свэбодаˮ, „Як зрабиць, каб людзям стало добрэ на сьвециˮ, „Як мужыку палепшыць свое жицьцеˮ й т. п. Нарешті наприкінці 1906 р. у Вільні зявила ся перша леґальна білоруська газета „Наша Доляˮ яскраво радикальної закраски. На сьомім числі її закрито. Одначе тоді почав у Вільні виходити вже новий тижневник „Наша Нива“, що держав ся поміркованійшого напряму й зосередив на собі всі білоруські національні сподівання. Ще передтим ґрупа Білорусинів, що проживали в Петербурзї, заложила видавниче товариство „Загляне сонцэ і у наше ваконцэˮ та заходила ся коло видавання підручників, творів деяких нових, а також і старих білоруських письменників (Бурачка, Марцінкевича, Купали) й т. п. Ся культурна діяльність, як петербузьких, так і віленських Білорусинів знайшла собі спочутливий відгомін і піддору. Хвиля громадянського оживлення тоді завмерла й Росія вступила до памятної ще всім пасмуги реакції. Тоді „Наша Нива“ вела невтомну просвітну працю. Ставлячи своєю метою всесторонне відродженне білоруської народньої культури й певно займаючи ясне демократичне становище, вона промостила собі шлях до найглухших закутків Білоруси, до найтемнійших верств населення. Для багатьох тисяч людей вона була першою прочитаною ними газетою, першим джерелом виложеного простою та ясною мовою знання без казьонної печатки. До білоруського селянина, що призвичаїв ся до думки, ніби він—хам, а його мова—хамська, „Наша Нива“ звернула ся в друку на сїй „мові“, викликаючи в нїм тим самим пошану й до своєї мови й до себе самого, пробуджуючи в нїм почутте самоповаги. В змученім національною боротьбою білоруськім краю „Наша Нива“ невпинно нагадувала про потребу поважати права кождого народу, цінити всяку культуру та, зміцнюючи свої національні основи, широко користати з при-

2*

дбань, як польської, так і московської й української культур. Се, а також і багато иншого, треба завжди мати на увазі, оцінюючи значіннє скромного білоруського тижневничка, розміром в один аркуш друку.

Ось уже девятий рік працює „Наша Нива“ в сїм напрямі. Вона нераз підпадала конфіскатам, редактор її відсиджував у вязниці, читати її забороняло ся військовим, духовенству, народнїм учителям, учням духовних семинарій і ще цілому рядови людей. Піддержувана правительством російська преса цькувала її, твердячи, що вона видаєть ся за польські гроші для ослаблення в краю московського становища й для приготовлення ґрунту до спольщення його. Орґани шовіністичного польського націоналїзму своєю чергою бачуть у нїй утворений за казьонні гроші тонкий засіб до змосковщення Білорусинів-католиків. Але все те не зломило енерґії й сил видавців „Нашої Ниви“ та не змогло здержати й спинити розвитку білоруського руху. А тепер „Наша Нива“ поширюєть ся поміж селянством, як не ширить ся ніодин орґан в цїлім краю. З усїх боків надходять до неї писані невмілою рукою селянина-Білорусина дописи, вірші оповідання і статї. Її сїльсько-господарський відділ, постійно поширюючи ся, викликав народженнє спеціяльного місячника „Саха“ (Минськ, третїй рік видання). Для Білорусинів-католиків видаєть ся у Вільнї латинкою тижневник „Biełarus“ *), для білоруської молодїжи — в Минську місячник „Лучынка“, для інтелїґентних читачів — у Петербурзї лїтературно-публїцистичні збірники „Маладая Беларусь“ **). Вже пять років, як виходить „Беларускі календар Нашае Нивы“ (в 10·000 примірників); він одержав на сїльсько-господарських виставах ряд медалїв і похвальних відзивів, а з боку преси, навіть чорносотенної, найвище при-

*) Його клєрикальний напрям є якимсь дисонансом серед білоруського друку. Та проте „Biełarus-ови“ не чужі ні національні ні демократичні тенденції сього друку, хоча й виступають у нього в поміркованїйшій формі.

**) В 1914 р. почав виходити орґан білоруського студенцтва „Раніца“. Появили ся одноднєвники: в 1912 р. у Вільнї „Крапіва“ (гумористичний), а наприкінці 1914 р. тамже одноднєвник для помочи жертвам війни.

знаннє й оцінку. Нарешті на жидівській мові виходить у Вільні журнал „Литва“, спеціяльно присвячений литовському й білоруському відродженню. Заложено цілий ряд видавництв („Загляне сонцэ і у нашэ ваконцэ“, „Наша Хата“, „Полачанін“, „Беларусскае выдавецкае таварыства“ й т. д.); вони випустили вже чимало книжок, число примірників котрих сягає понад чверть міліона.

Одначе літературними продуктами білоруський рух, розуміється, не вичерпуєть ся. Треба зазначити напр. утвореннє у Вільні білоруського музикально-драматичного кружка, котрий зайняв ся розвитком білоруського театру, пісні, музики, танцю. Не обмежуючи ся виступами у Вільні, трупа кружка з великим успіхом обїздила цілу Білорусь, побувала чи не в кождім хоч трохи більшім міськім або сільськім осередку. Не рідкі й самостійно зорґанізовані театральні представлення на місцях; вони стають все частійшими. Згадаємо нарешті про заснованнє наукових кружків для досліду Білоруси (Петербург, Ново-Олександрія), про збираннє білоруського національного музею, про заложеннє власних книгарень, про підготовчу працю до сотворення білоруських (неофіціяльних) шкіл і багато иншого. Завдяки всьому тому білоруська мова починає просякати до щоденного життя культурного громадянства; з неї напр. користають при торгових зносинах, при уладженню вистав, для костельної проповіди й т. п. Але головне значіннє всього описаного не в сім. Воно в народженню білоруської народньої інтеліґенції, покликаної до життя подіями 1905 р. та сформованої під впливом невпинних змагань білоруських видань дати їй спромогу стати на власні ноги. Тепер вона виросла нарешті й зміцніла. Селянин з окремим духовим типом, робітник, иноді народній вчитель, — ось хто належить до її складу. Все се люде праці, а не слова, люде, які творять невіддільну частину народу й не перетяли ще пуповини між ним і собою. З другого боку се люде, для яких одна лише мова дорога, близька та зрозуміла — мова білоруська. Се люде, які не чинять над собою насильства, не стісняють праці

своєї думки, звертаючи ся до неї, а навпаки ступають тим самим на втоптану стежку, на наїзджену колію. Опираючи ся на сїй інтеліґенції, білоруський рух починає почувати під собою міцний ґрунт. Бо вона саме й є основним ядром читачів білоруських видань, вона-ж несе на своїх плечах більшу частину й самої письменницької праці. Щоб уявити собі, який масовий характер має ся участь народньої інтеліґенції в лїтературі, досить довідати ся, що одна тільки „Наша Нива“ в 1910 р. помістила 666 дописей з 320 місцевостей, 69 оповідань 30 ріжних авторів, 112 віршів 24-х поетів і ряд публїцистичних статей, що належали перу 32-х осіб, не вчисляючи сил самої редакції. Пригляньмо ся-ж близше до найвидатнїйших представників сеї лїтератури, цікавої не тільки тим, що вона йде до народу, але й тим що й походить від народу.

* * *

Досї в білоруській лїтературі, як се постійно буває з початку відродження народів, головну ролю все ще грає поезія. Тут передовсїм звертає на себе увагу постава Янки Купали, письменника з великими вартостями, хоча в деякій мірі й одностороннього характеру. Спершу робітник на горальнї, Купала зразу-ж вибиваєть ся своєю першою книжкою віршів (Жалейка“ 1908 р.) і від того часу все приковує до себе увагу білоруського читача. Правда, необробленї, хаотичні вірші „Жалейки“ роблять враженнє скорше своїми темами завжди яскраво громадянського напряму нїж досить слабими артистичними якостями. Одначе вже деякі місця в сїй книзї змушували бачити в Купалї талановитого поета, що лише не вміє, як треба, використати свого неабиякого таланту. „Адвечная песьня“ — лїрична драма, що вийшла в 1910 р., — ще яснїйше вказувала на талант Купали. Будучи в безперечнім ідейнім звязку з віршами „Жалейки“, вона без сумнїву артистичнїйша від них і лишає завдяки своїй суцїльности й видержаности глибший слїд у души читача. Виданий в сїм самім 1910 р. збірник віршів

„Huślar“ показав ще до того, що кебета Купали здатна до розвитку, поширення круга своїх тем, удосконалення засобів своєї творчости. Одначе в повній мірі се виявило ся тільки в останній, найкращій досі книзї на шляху безупинного розвитку білоруського поета, а саме в збірнику „Шляхам жицьця“ (1913 р.). Крім того перу Купали належить драма з сільського життя „Паулінка“, написана доброю прозою, й лїрична драма „Сон на кургане“; видані вони розмірно недавно.

Надзвичайна ритмічність — ось головна, всепокорююча прикмета Купали. Його буйні, рвучкі ритми захоплюють, гіпнотизують читача, не дають йому задержати ся, опамятувати ся, підчиняють його своїй власти. В них причина й усїх вартісних, як також і відємних прикмет його віршів; багацтво римів, яскравих і повнозвучних, що звенять не тільки на кінцї, але й посеред рядків; дивно звучний добір слів, сила висловів, — усе те характеристичне для поезії Купали. Але характеристична для неї й відсутність точности епітетів, ясности речень, строгої форми самих віршів щодо їх цілости, бо все се приносить ся в жертву звучности й ритмічности. Лише в останнїх роках творчости Купали сї відємні сторони стали щезати і в його особі почав виступати не тільки „поет з Божої ласки“, але й вмілий майстер своєї роботи, який свідомо поширює круг своїх тем, форм і стилїв, по мистецьки працює над загальною будовою твору, конструкцією строфи, комбінаціями ритмів і т. п.

Безперечним талантом володїє і Якуб Колос, бувший народнїй вчитель, котрий почав друкувати по білоруськи ще в 1906 р. Книжка його віршів „Песні жальби“ вийшла в 1910 р., а пізнїйші твори розкидані на сторінках ріжних білоруських видань. Багатьома сторонами своєї творчости він нагадує Никитина. Се простий, спокійний і завжди рівний собі письменник. У нього нема нїчого особливо сильного, яскравого, несподїваного, але нема й слабого, недолужного й нїкчемного. Його вірш не мигтить великими вартостями, але завжди старанно продуманий і вміло оброблений. Се-

лянське життє з його тягарами, сільські краєвиди, напіонально-громадянські мотиви, самота вязня *), — сим і обмежує ть ся увесь кругозір його скромної поезії. Але в ній стільки любови до рідного краю, стільки щирого, тихого лїризму, що стає вповні зрозумілою популярність Колоса серед білоруських читачів.

В оглядах білоруської літератури до імен сих двох поетів додають звичайно й моє. Частина моїх віршів склала з себе виданий в 1913 р. збірник „Вянок“. Розуміється ся, з мого боку тут може мати місце лише характеристика, а не оцінка їх. Отже зазначу, що моя творчість прямувала головним чином до розширення круга тем і форм білоруської поезії.

З инших білоруських поетів починає виробляти ся в самостійну поставу Алесь Гарун (селянин, столяр), який знайшов свої окремі ритми й час від часу тішить нас прегарною оригінальністю свого вірша **). Яскраво індивідуальне обличє мають нечисленні твори К. Каганця (лїсника), від котрих повіває поганською Русю. Досить своєрідні й гарні, але рідко зявляють ся в друку вірші Цьотки (М. Крапіука), під багатьома оглядами близькі до народньої творчости. На темах кохання зосередила свою увагу й пише не дуже яскраві, але доладні вірші („Кургомная Кветка“) К. Буйло. В гумористичнім напрямі працює А. Павлович (збірник „Снапок“, 1910 р.). Згадаємо ще Будзику, робітника-лимаря І. Гартного, селян Гурло Ф. Чернишевича, Л. Лобика й Янука Д., народніх учителїв К. Арла й Я. Журбу й т. д. Уважний читач знайде багато цікавого в їх не завжди вмілій, але завжди щирій поезії, теми котрої диктує їм їх сучасне життє.

* * *

Переходячи до белетристів-прозаїків, спинимо ся передовсім на Ядвигинї Ш. Син дрібного дїдича, він ще при

*) Колос перебув три роки у вязниці за участь у „Білоруськім союзї вчителїв“.

**) За останнїй час виступає наперід п. Ясакор — поет з виразним і сильним, але трохи риторичним віршом.

кінції 80-их рр. приймав участь у білоруськім русї, будучи студентом московського унїверситету. Виключений звідти за участь у студенцькім русї, він повернув до рідного краю й почав писати по білоруськи (комедія „Злодзей“, оповіданнє „У судзе“ й т. п.). Коли білоруський друк зміцнїв, письменницька дїяльність Ядвигина Ш. розвинула ся ширше й він швидко придбав собі популярність серед білоруських читачів. Його твори зібрані в книжках „Дзед Завала“ (поема, 1909 р.), „Бярозка“ (збірник оповідань, 1912 р.), „Васількі“ (збірник оповідань, 1914 р.).

В творчости Ядвигина Ш. переважають невеличкі оповіданнєчка баєчного складу, які містять у собі звичайно просте або упрощене розвязаннє якогось практично-життєвого питання. Отже тому Ядвигин Ш. широко користає з алеґорії й залюбки звертаєть ся при виборі осіб своїх оповідань до царства звірят. Але він так знає і любить сей світ, так уміло й дотепно підбирає риси для характеристики своїх героїв, що всї його звіри й птахи стають зовсїм індивідуальними, окремими постатями. Щирий гумор і вартісні боки завжди живої й барвистої мови роблять ще кращими оповідання Ядвигина Ш. Зрештою у нього є кілька дрібниць і патетичного характеру, які вказують на новий бік таланту сього своєрідного письменника.

Ще сильнїйше виступив патетичний елємент у творах Власта. Селянин-самоук, з раннього дїточого віку змушений вести тяжку боротьбу за шматок хлїба, він зумів здобути ріжносторонню освіту й розвинути своє тонке почуттє краси. Як се з першого погляду нї дивно, Власт почав з творів, написаних у дусї польського модернїзму. Та проте чужі, посторонні впливи незабаром щезли й талант Власта виявив своє справжнє обличе. Він не плодовитий, але нечисленні його оповідання завжди повні глибокого та зворушливого почуття, трівожної й визначної думки, завжди визначали ся рідкою ріжноманїтністю тем і стилїв.

Т. Гушча малює у своїх нарисах щоденне життє білоруського села. Неглибокі по замислу, вони визначають ся

вірністю й природністю малюнку, жвавістю діяльоґу, який ллєть ся завжди легко та свобідно. Т. Гушча вміє знайти, як зворушні та просякнуті чуттєм, так і забарвлені гумором слова. Частина його оповідань зібрана в книжечках „Т. Гушча. Апаведаньня“ (1912 р.), „Прапау чэлавек“, „Ньоманау дар“, „Тоустае палена“ й „Родные зьявы“ (всі в 1914 р.).

Своєрідними є оповідання З. Бядули, що почасти увійшли в збірник „Z. Biadula. Abrazki“ (1913 р.). З понурим гумором малює він невеселе білоруське життє та пробує втікти від нього у фантастичний, казковий світ. Саме яко фантаст З. Бядула й цікавий. Повні глибокого, потрясаючого почуття та справжнього символізму оповідання С. Полуяна, що передвчасно помер 8 квітня 1910. Ліричним піднесеннем визначають ся й нечисленні невеличкі річи П. Простого („Якім Бяздольна“, 1914 р.), написані сильною, розхвильованою мовою, яка наближаєть ся своїм ритмом до віршів. Бойко й живо написані просякнуті невигадливим гумором оповідання Галубка. З решти белетристів можна назвати Н. Новича, Льосика, Живіцю й инших. Нарешті в области публіцистики й критики, а иноді й наукової праці багато зробили ініціятор і керманич „Наш-ої Ниви“ А. Новина, місцевий економіст А. Власов, згаданий вже нами Власт (книга „Гісторыя Беларусі“ й ряд статей), Ів. Луцкевич, критик і бібліоґраф Р. Земкевич, А. Бульба, С. Полуян, І. Маньковский, Ю. Верэшчака, Л. Гмырак, Максим Білорус, инакше Максим Гарэцкий (Рунь“, 1814) і багато инших. Характеристика кождого з них трудна річ, але не згадати про них не можна. Аджеж саме завдяки їх непохитности й саможертві білоруський рух, який найшов собі тепер міцну підпору в широких кадрах народньої інтеліґенції, видержав увесь тягар перших років свого істнування, придбав своє нинішнє ідейне обличє й невеликими, але глибокими, нестертими буквами вирізав своє імя на таблицях світового поступу.

В додатку до праці д. М. Богдановича про національно-культурне відродженне Білорусинів подаємо тут два документи з пізнїйшого воєнного часу, виразно полїтичного змісту. Є се відозви полїтичної орґанїзації Білорусинів, Литовців і инших народів, що живуть на Білоруси й Литві, в яких виставляєть ся домаганнє утворення з Білоруси й Литви окремого, самостійного литовського князївства. Сї відозви дають понятте про полїтичні прямування Білорусинів у часї війни й, хоч не вяжуть ся безпосередньо з темою праці д. Богдановича, але не будуть і зайвими при нїй, бо лучать минуле з найсвіжійшим сучасним, хоч і без освітлення сього останнього полїтичного факту, який в однаковій мірі відносить ся до Литви й Білоруси. Ред.

Конфедерація Великого Литовського Князївства.

Тимчасова Рада Конфедерації Великого Литовського Князївства видала по литовськи, білоруськи, польськи й жидівськи „Універсал Конфедерації Великого Литовського Князївства“ отсього змісту:

Дня 19 грудня 1915 р. члени литовських, білоруських, польських і жидівських орґанїзацій приступили до **Конфедерації Великого Литовського Князївства**, змагаючи спільними силами до того, щоб литовські й білоруські землї, котрі здавна належали до великого литовського князївства, а тепер зайняті німецькими військами, становили при нових історичних умовах нероздільну цілість на основі незалежности Литви й Білоруси як одноцільної держави, застерігаючи всїм націям у її межах усї права.

В сїй цїли конфедерати звертають ся до всїх націй, до всїх станів, до всїх орґанїзацій, які істнують, і до всїх громадян краю та закликують, аби з уваги на вагу великої істо-

ричної хвилї забули на взаїмні кривди, сварки й недовіря, а для добра спільного рідного краю прилучили ся до Конфедерації Великого Литовського Князївства.

До „Громадян“ видала „Рада Конфедерації Великого Литовського Князївства“ такий поклик:

Оповіщена 19 грудня 1915 р. Тимчасовою Радою Конфедерація Великого Литовського Князївства має на цїли, як се зазначено в її Унїверсалї, добути визволеннє Литви й Білоруси яко державної одиницї.

Простуючи до сеї цїли, Конфедерація опираєть ся на таких основах:

Перше всього Конфедерація уважає, що всї надії на Росію не тільки пусті, але й шкідливі. Більше ніж столїтнє наше спільне життє з Росією показало найкраще, що хоче зробити ся держава з нами. Через увесь час спільного з нами життя вона пляново й систематично змагала до того, щоб затерти всї окремішности нашої самостійности. І історія останнїх стодвадцятьох лїт уся заповнена нашою безупинною тяжкою боротьбою за своє істнуваннє з правною російською державою.

На дорозї до нашого визволення ми стрічаємо ворогів не тільки в чиновницькій російській державности, але й у більшій части російського громадянства, котре через свої партії, не рахуючи деяких невеликих лївих ґруп, завжди виступало проти нашого руху й волї. З сеї причини ми не маємо сумнївів і щодо російського лїбералїзму, котрий змагає до того, щоб у свої руки забрати власть по царських чиновниках.

До якого ступня централїстичного засліплення дійшла ся часть російського громадянства, що має керму в руках, можуть свідчити хочби голоси російської преси, яка навіть тепер, коли нас уже нарештї освободили від ярма царської опіки, не забуває зазначувати при кождій нагодї, що буцїм-то наш край є і далї повинен лишити ся російським — „щиро російським навіки“.

Сїти інтриґ, розставлених загряницею та в нашім краю в останнїх часах досить охочою та спритною рукою наймитів.

російського царату, не повинні обманути нас або приспати нашу чуйність.

Наші сподївання на сповненнє бажання волї нашого краю звернені тепер у другий бік: до союза середньо-европейських держав. Ми віримо, що по побідї середньо-европейських держав бувші західні провінції Росії, а перше всього землї польські, литовсько-білоруські й надбалтійські, мусїтимуть відпасти від Росії й утворити державні одиниці в сїй чи иншій комбінації з середньо-европейськими державами, а притім узято-б під розвагу еманципаційні домагання тих земель і запевнено-б самостійний розвиток їх соціяльно-культурного та полїтичного життя.

Така можливість корисна не тільки для тих країв, але корисна й для середньо-европейських держав. Без сумнїву для сих останнїх важне не тільки те, щоб Росію ослаблено, але й те, щоб віддїлити ся від неї муром, котрий боронив би їх від напору з сходу. Розумієть ся само собою, що більше-менше далекосягла полїтика, якої можемо сподївати ся від середньо-европейських держав, вимагатиме, щоб краї, які будуть творити такий мур, не тільки тяжіли до середньої Европи з зверхнїх і минущих причин, але й були зацікавлені такою лучністю з внутрішнїх, постійних причин.

Не думаємо, щоб тепер уже була пора пророкувати конкретні форми будучого укладу відносин середньо-европейських держав, поки оружє воюючих не сказало свого останнього рішучого слова. Все-ж-таки здаєть ся нам, що вже пора, щоб заінтересовані сторони, а між ними й наш край, висловили публично свою волю та свої справедливі домагання.

По мисли того Конфедерація Великого Литовського Князівства домагаєть ся:

1. щоб литовсько-білоруські землї творили при новім укладї незалежну державну одиницю з соймом у Вільнї, вибираним на основі загальних, рівних, безпосереднїх і тайних виборів, з забезпеченнєм повних прав усім націям, які живуть на названих землях;

2. щоб у межах названих земель були принаймнї землї,

зайняті тепер німецькими військами, отже ковенська й віленська ґубернії, білоруські й литовські части городненської й сувалкської ґубернії, литовські части курляндської ґубернії та части мінської ґубернії, які звязані з віленським осередком, — і щоб усі ті землї творили одну неподільну цїлість;

3. аби форми внутрішнього ладу й основної конституції будучої вільної литовсько-білоруської державної одиниці не накинено нам згори, але щоб її уложив і затвердив установчий сойм у Вільнї, вибраний загальним, рівним, безпосереднїм і тайним поданнєм голосів.

Отсї наші основні домагання, які висловлював наш край у сій або иншій формі через свідомі громадські орґанїзації, в залежности від умов хвилї, відповідають усім справедливим вимогам, як ширших кругів нашого громадянства, так і окремих народів нашого краю.

Громадяне!

Хвиля, яка рішить про долю нашого краю, нашого спільного рідного краю, зближаєть ся швидкими ступнями. Будуччина й добробут краю залежатимуть у значній мірі від того, яке становище займемо. Будьмо-ж розумними й далекосяглими, не піддаваймо ся тільки почуванню, яке часто нас обманює, але розважаймо над нашою долею, долею цїлих будучих поколїнь холодним розумом, сягаючи далеко перед себе.

Єднаймо ся довкруги спільного гасла, бо тільки в єдности сила. Киньмо сварки та спори, від яких терпить увесь край. Подумаймо разом і щиро над долею сього краю, бо-ж усї ми, крім жміньки зайд, сини нашої землї — нашої Литви й Білоруси.

Не ждїмо на те тільки, що хтось за нас зробить, не обманюймо себе, а візьмім свою долю в свої руки: тривким буде тільки те, що ми своїми спільними силами відвоюємо, здобудемо й удержимо.

Стіймо громадою, міцно, твердо та в згодї, без ріжниці станів, нації й віри, при прапорі нашого вільного рідного краю — Литви й Білоруси.

Лютий, 1916 р.

Найдешевша українська книжка в часї війни
вийшла саме накладом
Союза визволення України:
Др. Льонґін Цегельський:

Русь-Україна а Московщина-Россія.

Друге, перероблене виданнє.
Книжка обіймає 128 стор. друку й має карту України,
☛ а коштує лише 80 сот. ☚

В кождого Українця-вояка, в кождого інтелїґента (інтелїґентки), що береть ся за ширеннє української національної свідомости серед мас, у кождій читальнї, в кождого ученика (учениці) повинна знайти ся в руках отся книжка, як не для його власного ужитку, то для поширення свідомости історично-полїтичної, економічної та язикової окремішности української нації від московської.

Давайте з хати до хати, з рук до рук.

ВІСТНИК СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

Орґан Союза визволення України.
Виходить у Віднї раз на тиждень.

Одинокий український тижневник всеукраїнського, самостійницького й безпартійного напряму.

Передплата: річно 15 кор., піврічно 8 кор., чвертьрічно 4 кор. 50 сот.

Редакція: **Wien, VIII., Josefstädterstraße 79**
II. Stiege, Tür 19. — Адмінїстрація: **Tür 6.** — **Tel. 13430.**
Чек. конто: 107.090.

рк.

Купуйте дешеві й загально-доступні видання Союза визволення України:

	к. с.
Т. Шевченко. Кобзарь. 2-ий випуск . . . . . Бр. 1·— в опр.	1·50
Проф. М. Грушевський. Як жив український народ. Коротка історія України. З малюнками і картою України . .	—·50
Сім Пісень. Гостинець для українських вояків. З нотами . .	—·20
Др. М. Лозинський. Галичина в життю України	—·60
Українські колядки.	—·20
М. Возняк. Наша рідна мова. З 18 портретами	—·20
Проф. І. Шишманов. Роля України в болгарськім відродженню (Вплив Шевченка на болг. поетів передвизвольної доби)	—·20
Проф. С. Томашівський. Церковний бік української справи	—·30
О. Кириленко. Українці в Америці	—·50
Др. І. Крипякевич. Українське військо. Короткий історичний нарис. З малюнками	—·40
Др. Л. Цегельський. Русь-Україна і Московщина-Росія . . .	—·80
Др. Осип Назарук. Слідами Українських Січових Стрільців. З малюнками . . . . Брошур. 3·50, в оправі	4·50
Prof. M. Hruschewskyj. Die ukrainische Frage in historischer Entwicklung (Укр. справа в історичнім розвитку) . .	—·50
G. Cleinow. Das Problem der Ukraina. Українська проблєма. (Про умови самостійної української держави) . . .	—·20
H. Boczkowski. Ukrajina a ukrajinská otázka. (Україна й українське питаннє). По чеськи. З картою України .	1·—
V. Choma-Dovski. Ukrajina i Ukrajinci (по хорватськи) .	1·—
О. Скоропис-Йолтуховський. Значіннє самостійної України для європейської рівноваги	—·20
Памяти Івана Франка. Опис життя, діяльности й похорону. Зладив М. Возняк. З малюнками	1·—
Вол. Дорошенко. Українство в Росії. Найновійші часи. З численними портретами	1·20
На Переломі. Календарь на рр. 1916 і 1917 і памяткова книжка. З численними портретами і малюнками . .	2·—
Б. Заклинський. Що треба знати кождому Українцеви. З малюнками і картою України. Вид. 3-є	—·30
Іп. Бочковський. Фінляндія та фінляндське питаннє . . .	1·20
Др. Е. Левицький. Листи з Німеччини . . , ...	—·80
Вол. Гнатюк. Національне відродженнє австро-угорських Українців (1772—1880 рр.)	—·80
Вол. Гнатюк, Українська народня словесність. (В справі записів укр. етнографічного матеріялу)	1·—
Наша пісня. Співаник. 10 найпопулярнійших укр. пісень і гимнів з нотами	—·30
М. Богданович. Білоруське відродженнє	—·40
На складі можна дістати також брошуру др. **Л. Цегельського:** Die großen politischen Aufgaben des Krieges im Osten und die ukrainische Frage. З картою	1·50
В. Винниченко. На пристані та инше	—·40

Набувати можна отсї всї книжки в Адміністрації видань Союза визволення України. **Wien, VIII., Josefstädterstr. 79.**

На жаданнє висилається ся почтовий чек ч. 107.090.